

8. સાક્ષિભૂત: મનુષ્ય:

સંસારને જોવાની અનેક રીત છે. તેમાંની એક રીત એ છે કે સંસાર ઘટના-દુર્ઘટનાઓની માયાજાળ છે. દરેક ક્ષણે, દરેક સ્થળે જાતજાતની ઘટનાઓ બનતી રહે છે. સંસારના વિવિધ પદાર્થો એકબીજાના સંદર્ભે આ બધી ઘટનાઓના સાક્ષી બનતા રહે છે. આવા સાક્ષીઓમાં પથ્થર જેવા જડ પદાર્થો, પશુ-પક્ષી અને મનુષ્ય જેવા ચેતન પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે.

પોતાની લાક્ષણિકતાને કારણે આ સાક્ષીભૂત પદાર્થો જુદી જુદી ભૂમિકા અદા કરતા હોય છે. પથ્થર વગેરે જડ પદાર્થો કશું જ કર્યા વિના, નિષ્ક્રિય રહીને જે-તે ઘટનાના સાક્ષી બને છે. ગાય વગેરે જેવાં પશુઓ ઘટના સ્થળથી દૂર ભાગીને પોતાની જાતને સાચવી લેવાનો ઉપક્રમ આદરે છે. આ બંને પદાર્થો પાસે આ સિવાય બીજી કોઈ આશા રાખી શકાતી નથી. પરંતુ માણસની સ્થિતિ આ બંને કરતાં જરા જુદા પ્રકારની છે. જેમ કે, દુર્ઘટનાનો સાક્ષી બનેલો માણસ દુર્ઘટનાગ્રસ્તને જોઈ તેના દુઃખથી પોતે પણ દુઃખની અનુભૂતિ કરે છે. એ સાથે જ તે દુઃખી માણસની મદદ કરવા સક્રિય બને છે અને એ રીતે પોતાના કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરે છે. વળી, એ દુર્ઘટનાથી કોઈક બોધપાઠ લેવાનો પણ તે ઉપક્રમ આદરે છે.

આજકાલ યાતાયાતનાં સાધનોની અધિકતાને કારણે રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દુર્ઘટનાઓ ઘટે છે. આવી દુર્ઘટનાના સાક્ષીભૂત માણસ પાસે જે અપેક્ષા રાખવાની હોય છે, તે અપેક્ષાઓ પૂરી થતી નથી. આ સ્થિતિમાં દુર્ઘટનાઓના સાક્ષીભૂત મનુષ્યની ફરજ છે, જેને બજાવવા માટે તત્પર રહેવા તરફ દિશાસૂચન કરવા માટે આ સંવાદાત્મક પાઠ પ્રસ્તુત છે.

(માર્ગે ઘટમાનાયા: દુર્ઘટનાયા: સાક્ષિણ: કે કે ભવન્તિ, કિં કિં ચ તે આચરન્તિ ઇતિ વિષયમધિકૃત્ય પુનીતસુનીતૌ પરસ્પરં સંવદત:।)

પુનીત: - ભ્રાત: ! માર્ગે કદાચિત્ દુર્ઘટના: અપિ ઘટન્તિ। તત્ર પ્રાય: પ્રસ્તરાદયો જડપદાર્થા:, ગવાદય: પશવ: મનુષ્યાશ્ચેતિ ત્રય: સાક્ષિણ: ભવન્તિ। કિં ત્વં જાનાસિ યત્ ઘટિતાયા: દુર્ઘટનાયા: સન્દર્ભે એતે ત્રયોઽપિ ભિન્નં ભિન્નં કર્મ સમાચરન્તિ।

સુનીત: - ન જાનામિ। પ્રથમં કથયતુ યત્ પ્રસ્તરાદય: કિં કુર્વન્તિ ?

પુનીત: - પ્રસ્તરાદયસ્તુ અચેતના: સન્તિ, તે સ્વયં ક્રિયાં કર્તું સમર્થા: ન ભવન્તિ। અત: તે તથૈવ તિષ્ઠન્તિ।

સુનીત: - સચેતના: પશવ: પક્ષિણશ્ચ કિં કુર્વન્તિ ?

પુનીત: - એતે ઘટનયા ઉત્થિતાત્ ધ્વને: ભયમનુભવન્તિ। અત: ઘટનાસ્થલાત્ દૂરે ધાવન્તિ।

સુનીત: - સત્યં વદતિ ભવાન્। ગવાદય: પશવસ્તુ નિર્બુદ્ધય: સન્તિ। પરન્તુ કશ્ચિત્ સબુદ્ધિ: માનવોઽપિ યદિ ઘટનાસ્થલાત્ દૂરે ધાવતિ, તર્હિ પશુરેવ સ:।

પુનીત: - વસ્તુતસ્તુ મનુષ્ય: યદિ મનુષ્ય: ઇવ વર્તતે, તદા સ: દુર્ઘટનાયા: સાક્ષી ભૂત્વા ત્રિવિધં કાર્યમ્ આચરતિ।

સુનીત: - કાનિ કાનિ તાનિ ત્રિવિધાનિ કાર્યાણિ ?

પુનીત: - પ્રથમં કાર્યમ્ અસ્તિ દુ:ખાનુભૂતિ:। મનુષ્ય એવ દુ:ખેન દુ:ખિતો ભવિતુમર્હતિ, સુખેન ચ સુખિત:। અત: દુર્ઘટનયા પીડાગ્રસ્તં દુ:ખિતં જનં દૃષ્ટ્વા મનુષ્યેણ દુ:ખાનુભૂતિ: કરણીયા ભવતિ। ય: ખલુ એતાદૃશં જીવં પશ્યન્ અપિ દુ:ખં ન અનુભવતિ, સ: મનુષ્ય: નાસ્તિ, અપિ તુ સ: પ્રસ્તર: એવ। યતો હિ પ્રસ્તર: કદાપિ અન્યસ્ય દુ:ખં ન અનુભવતિ।

સુનીત: - યથાર્થં ભવાનાહ। મયાપિ બહુધા અપરિચિતં દુર્ઘટનાગ્રસ્તં જનં પશ્યતા દુ:ખમનુભૂતમસ્તિ। દ્વિતીયં કાર્યં કિમસ્તિ ?

પુનીત: - દ્વિતીયં કાર્યં તુ કર્તવ્યસ્ય નિર્વાહઃ। ઘટનાગ્રસ્તઃ જનઃ સઘઃ એવ ઓષધાલયશ્રિતઃ કરણીયઃ ભવતિ યેન તસ્ય ડચિતઃ ઉપચારઃ સ્યાત્। તત્ર સઙ્ગત્ય કદાચિત્ તસ્મૈ રક્તસ્ય આવશ્યકતા ભવતિ ચેત્, સ્વકીયં રક્તમપિ તસ્મૈ દાતવ્યં ભવતિ। તસ્ય પરિવારે સૂચના દાતવ્યા ભવતિ યેન તસ્ય પરિવારજનઃ ઓષધાલયમાગત્ય તસ્ય વિશેષઃ સહાયો ભવેત્। ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ મનુષ્યસ્ય ઇતાદૃશં કર્તવ્યમ્। સર્વૈઃ મનુષ્યૈઃ અસ્ય કર્તવ્યસ્ય નિર્વાહઃ કરણીયઃ એવ।

સુનીત: - તૃતીયં કાર્યં કિમસ્તિ, યત્ ઘટનાયાઃ સાક્ષી મનુષ્યઃ આચરેત્ ?

પુનીત: - તૃતીયં કાર્યમ્ અસ્તિ બોધપ્રાપ્તિઃ। મનુષ્યેણ સદૈવ બોધપ્રાપ્તયે પ્રયત્નઃ કરણીયો ભવતિ। યદા વયં કસ્યાશ્ચિત્ ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ ભવામઃ તદા કર્તવ્યં સમાચરન્તઃ દુઃખમનુભવન્તઃ તસ્યાઃ ઘટનાયાઃ કઞ્ચિત્ બોધમપિ પ્રાપ્તુમ્ અર્હામઃ। વિના કારણં ઘટના ન ભવતિ। તત્ર કસ્યચિત્ જનસ્ય ઝુટિઃ કારણં ભવતિ। સા ઝુટિઃ જ્ઞાતવ્યા। તદનન્તરં તાદૃશીં ઝુટિમહં ન કદાપિ કરિષ્યામીતિ બોધોઽપિ પ્રાપ્તવ્ય એવ।

સુનીત: - સાધુ કથિતં ભવતા। ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ સન્તઃ કર્તવ્યં નિર્વહન્તોઽપિ, દુઃખમનુભવન્તોઽપિ યદિ વયં બોધપાઠં ન પ્રાપ્નુમઃ તદા વયં મનુષ્યાઃ ન સ્મઃ।

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલિંગ) પ્રસ્તરઃ પથ્થર ધ્વનિઃ અવાજ ઉપચારઃ સારવાર પરિજનઃ કુટુંબીજન, જ્ઞાતિબંધુ સહાયઃ મદદગાર, સહાયક

(સ્ત્રીલિંગ) ઝુટિઃ ભૂલ ઘટના અકસ્માત્, ઘટના

(નપુંસકલિંગ) ભયમ્ ડર (સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ નપુંસકલિંગમાં વપરાય છે, જ્યારે ગુજરાતીમાં તે પુલિંગમાં વપરાય છે.) રક્તમ્ લોહી, ઓષધાલયમ્ દવાખાનું

સર્વનામ : એતે (પું.) આ બધા તાનિ (નપું.) તે બધાં કાનિ (નપું.) કોણ, ક્યાં યેન (પું. નપું.) જેનાથી, જેના દ્વારા તસ્ય (પું. નપું.) તેનું અસ્ય (પું.) આનું વયમ્ અમે, આપણે

વિશેષણ : ઉત્થિતાત્ (ધ્વનેઃ) ઊઠેલા (અવાજથી) ત્રિવિધમ્ (કાર્યમ્) ત્રણ પ્રકારનું (કામ) તાનિ ત્રિવિધાનિ (કાર્યાણિ) તે ત્રણ પ્રકારનાં (કાર્યો) પ્રથમમ્ (કાર્યમ્) પહેલું (કામ) પીઢાગ્રસ્તં દુઃખિતમ્ (જનમ્) પીઢામાં ફસાયેલા દુઃખી (માણસ)ને દ્વિતીયમ્ (કાર્યમ્) બીજું (કામ) ડચિતઃ (ઉપચારઃ) યોગ્ય (ઈલાજ), વાજબી (સારવાર) સ્વકીયમ્ (રક્તમ્) પોતાનું (લોહી) તૃતીયમ્ (કાર્યમ્) ત્રીજું (કામ) તાદૃશીમ્ (ઝુટિમ્) તેવી (ભૂલ)ને

અવ્યય : પ્રાયઃ ઘણું કરીને તથૈવ તેમ ને તેમ તર્હિ તો ખલુ ખરેખર અપિ તુ પરંતુ યતો હિ કેમકે યથાર્થમ્ જે છે તેવા રૂપમાં બહુધા અનેક પ્રકારે સઘઃ તરત સદૈવ હંમેશાં કદાપિ ક્યારેય પણ

સમાસઃ પ્રસ્તરાદયઃ (પ્રસ્તરઃ આદિઃ યેષાં તે - બહુવ્રીહિ)। (અહીં વપરાયેલો આદિ શબ્દ ‘પ્રકાર’ના અર્થમાં છે. તેથી પથ્થર જેવા, તે પ્રકારના પદાર્થોને પ્રસ્તરાદિ કહે છે.) જડપદાર્થઃ (જડઃ ચાસૌ પદાર્થઃ ચ, તે - કર્મધારય)। ઘટનાસ્થલાત્ (ઘટનાયાઃ સ્થલમ્, તસ્માત્ - ષષ્ટી તત્પુરુષ)। દુઃખાનુભૂતિઃ (દુઃખસ્ય અનુભૂતિઃ - ષષ્ટી તત્પુરુષ)। પીઢાગ્રસ્તમ્ (પીઢયા ગ્રસ્તઃ, તમ્ - તૃતીયા તત્પુરુષ)। ઘટનાગ્રસ્તમ્ (ઘટનાયા ગ્રસ્તઃ, તમ્ - તૃતીયા તત્પુરુષ)। ઓષધાલયશ્રિતઃ (ઓષધસ્ય આલયઃ (- ઓષધાલયઃ, ષષ્ટી તત્પુરુષ), ઓષધાલયં શ્રિતઃ - દ્વિતીયા તત્પુરુષ)। બોધપ્રાપ્તિઃ (બોધસ્ય પ્રાપ્તિઃ - ષષ્ટી તત્પુરુષ)।

કૃદંત : (સં.ભૂ.કૃ.) ભૂત્વા થઈને, બનીને સંગત્ય પ્રાપ્ત કરીને, જઈને (વિ.કૃ.) દાતવ્યમ્ આપવું જોઈએ. જ્ઞાતવ્યા જાણવા યોગ્ય, જાણવી જોઈએ પ્રાપ્તવ્યઃ મેળવવા યોગ્ય, મેળવી લેવું જોઈએ. (ક.ભૂ.કૃ.) કથિતમ્ કહ્યું, કહેલું

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ (પરસ્મૈપદ) ઘટ્ (ઘટતિ) બનવું ધાવ્ (ધાવતિ) દોડવું

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : ભ્રાતઃ ! હે ભાઈ (સંબોધન) ત્રયઃ સાક્ષિણઃ ત્રણ સાક્ષીઓ પ્રથમં કથયતુ યત્ પહેલાં કહો કે કર્તુમ્ સમર્થાઃ કરવાને સમર્થ, કરી શકે તેવા તથૈવ તિષ્ઠન્તિ તેમ જ રહે છે. તેમ જ સ્થિર રહે છે. નિર્બુદ્ધયઃ ભવન્તિ બુદ્ધિ વગરના હોય છે. કશ્ચિત્ સબુદ્ધિઃ કોઈ બુદ્ધિવાળો, કોઈ બુદ્ધિમાન પરસ્ય દુઃખેન દુઃખિતઃ પારકાના દુઃખે દુઃખી ભવિતુમર્હતિ થઈ શકે છે. સુખેન ચ સુખિતઃ અને સુખથી સુખી થયેલો, સુખે સુખી કરણીયા ભવતિ કરવાની હોય છે. જીવં પશ્યન્ અપિ જીવને જોઈને પણ પશ્યતા મયા જોતા એવા મેં દુઃખમનુભૂતમસ્તિ દુઃખ અનુભવ્યું છે. ઓષધાલયશ્રિતઃ હોસ્પિટલને - દવાખાનાને પ્રાપ્ત કરેલો, દવાખાને પહોંચેલો કર્તવ્યમ્ સમાચરન્તઃ કર્તવ્યનું પાલન કરતા દુઃખમ્ અનુભવન્તઃ દુઃખનો અનુભવ કરતા, દુઃખ અનુભવતા પ્રાપ્તુમ્ અર્હામઃ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. સાધુ કથિતમ્ બરાબર કહ્યું. સાક્ષિણઃ સન્તઃ સાક્ષી થઈને કર્તવ્યં નિર્વહન્તઃ કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરતા રહીને ન પ્રાપ્નુમઃ પ્રાપ્ત કરીએ નહિ.

2. સંધિ : પ્રસ્તરાદયો જડપદાર્થાઃ (પ્રસ્તરાદયઃ જડપદાર્થાઃ) । મનુષ્યાશ્ચેતિ (મનુષ્યાઃ ચ ચેતિ) । ત્રયોઽપિ (ત્રયઃ અપિ) । પ્રસ્તરાદયસ્તુ (પ્રસ્તરાદયઃ તુ) । પક્ષિણશ્ચ (પક્ષિણઃ ચ) । પશવસ્તુ (પશવઃ તુ) । માનવોઽપિ (માનવઃ અપિ) । પશુરેવ (પશુઃ એવ) । મનુષ્ય એવ (મનુષ્યઃ એવ) । દુઃખિતો ભવિતુમર્હતિ (દુઃખિતઃ ભવિતુમ્ અર્હતિ) । કરણીયો ભવતિ (કરણીયઃ ભવતિ) । બોધોઽપિ (બોધઃ અપિ) । પ્રાપ્તવ્ય એવ (પ્રાપ્તવ્યઃ એવ) । નિર્વહન્તોઽપિ (નિર્વહન્તઃ અપિ) । દુઃખમનુભવન્તોઽપિ (દુઃખમ્ અનુભવન્તઃ અપિ) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિન્તુ ।

- (1) કે સ્વયં ક્રિયાં કર્તુ સમર્થાઃ ન સન્તિ ? ○
 (ક) પશવઃ (ખ) મનુષ્યાઃ (ગ) પ્રસ્તરાઃ (ઘ) પક્ષિણઃ
- (2) ગવાદયઃ પશવઃ કીદૃશાઃ ભવન્તિ ? ○
 (ક) અચેતનાઃ (ખ) સબુદ્ધયઃ (ગ) અસમર્થાઃ (ઘ) નિર્બુદ્ધયઃ
- (3) દુર્ઘટનાગ્રસ્તઃ જનઃ કુત્ર નેતવ્યઃ ? ○
 (ક) ગૃહમ્ (ખ) ઓષધાલયમ્ (ગ) કુત્રાપિ ન (ઘ) પુલિસસ્થાનકમ્
- (4) ઘટનાયા ઉત્થિતેન ભયમનુભવન્તિ । ○
 (ક) દુઃખેન (ખ) ધ્વનેઃ (ગ) સુખેન (ઘ) ધ્વનિના
- (5) સાક્ષિભૂતેન મનુષ્યેણ સદૈવ કિમર્થં પ્રયત્નઃ કરણીયઃ ? ○
 (ક) બોધપ્રાપ્તયે (ખ) ધનપ્રાપ્તયે (ગ) સુખપ્રાપ્તયે (ઘ) શાન્તિપ્રાપ્તયે
- (6) કઃ પરસ્ય દુઃખેન દુઃખિતઃ ભવિતુમર્હતિ ? ○
 (ક) પશુઃ (ખ) વૃક્ષઃ (ગ) મનુષ્યઃ (ઘ) પ્રસ્તરઃ
- (7) સાક્ષિભૂતસ્ય મનુષ્યસ્ય દ્વિતીયં કાર્યં કિમ્ અસ્તિ ? ○
 (ક) બોધપ્રાપ્તિઃ (ખ) દુઃખાનુભૂતિઃ (ગ) ભયાનુભૂતિઃ (ઘ) કર્તવ્યસ્ય નિર્વાહઃ

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

- (1) दुर्घटनायाः साक्षिणः के भवन्ति ?
- (2) घटनाया उत्थिताः ध्वनेः भीताः पशवः किं कुर्वन्ति ?
- (3) दुर्घटनायाः कारणं किं भवति ?
- (4) कर्तव्यस्य निर्वाहः कस्य कार्यमस्ति ?

3. अधः प्रदत्तानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत ।

(1) भूत्वा		(2) संगत्य	
(3) करणीयः		(4) दातव्यम्	
(5) भवितुम्		(6) प्राप्तव्यः	

4. सन्धिविच्छेदं कुरुत ।

- (1) मनुष्याश्चेति
- (2) प्रस्तरादयस्तु
- (3) मानवोऽपि
- (4) निर्वहन्तोऽपि
- (5) पशुरेव
- (4) यतो हि

5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत ।

- (1) जडपदार्थाः साक्षिणः भवन्ति ।
- (2) अतः घटनास्थलात् दूरे धावन्ति ।
- (3) दुर्घटनाग्रस्तं दुःखितं जीवं पश्यन् जनः किं कुर्यात् ।

6. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

- (का, कस्याः, कस्मात्, कम्, कैः)
- (1) पशवः ध्वनेः भयमनुभवन्ति ।
 - (2) मनुष्यैः कर्तव्यस्य निर्वाहः करणीयः ।
 - (3) विना कारणं दुर्घटना न भवति ।
 - (4) दुर्घटनायाः बोधं प्राप्तुम् अहमिः ।

7. प्रदत्तपदानि प्रयुज्य वाक्यानि रचयत ।

- (1) अरश् विना दुर्घटना भवति नथी.
(कारण विना दुर्घटना न भू)
- (2) आपशां त्रश् कर्तव्यो ए.
(अस्मद् त्रि कर्तव्य अस्)

- (3) પથ્થરો અચેતન હોય છે.
(પ્રસ્તર અચેતન ભૂ)
- (4) માણસ સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરે છે.
(માનવ સુખ ચ દુઃખ અનુ + ભૂ)

8. નિમ્નલિખિતાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ માતૃભાષાયાં લિખત ।

- (1) દુર્ઘટનાના સાક્ષી કોણ કોણ બને છે ?
- (2) કયા મનુષ્યની પશુમાં ગણના થાય ?
- (3) દુર્ઘટનાની સાક્ષી બનેલા માણસનાં ત્રણ કર્તવ્યો કયાં કયાં છે ?
- (4) કયા મનુષ્યને પથ્થર સાથે સરખાવવામાં આવ્યો છે ? શા માટે ?

પ્રવૃત્તિ

- દુર્ઘટના સમયે કરવાની તાત્કાલિક સેવાઓની સૂચિ બનાવો.
- તમે જોયેલી કોઈ ઘટના કે દુર્ઘટનાનો અહેવાલ લખો.
- માર્ગ સલામતીના નિયમોનો ચાર્ટ બનાવો.

